

BELLE TEN

Cilt/Vol.: 86 - Sayı/Issue: 307
Aralık/December 2022

<https://belleten.gov.tr>

Başvuru/Submitted: 09.10.2021
Kabul/Accepted: 12.09.2022

DOI: 10.37879/belleten.2022.1007

Araştırma Makalesi/Research Article

Birinci Dünya Savaşı'ndan Önce Hınçak Partisi'nin
İki Kongresi ve Savaş Kararı

Bülent Cırık*

Öz

Ermenilerin dünya genelinde önemli siyasi teşekküllerinden olan Hınçak Cemiyeti, Osmanlı Devleti'ne karşı illegal bir yapıda doğmuş ve gelişmiştir. İkinci Meşrutiyetin ilanı ile siyasi bir parti hâline dönüşen ve legal hâle gelen Hınçak Cemiyeti, Balkan Savaşları sırasında Doğu Anadolu ıslahatı konusunda Rusya ve İngiltere'nin destekleriyle Osmanlı Devleti'ne karşı eski eylemlerine dönme kararı almıştır. Bir yandan ıslahat meselesi bir yandan İttihat ve Terakki iktidarına olan güvenin sarsılması, cemiyetin öz-savunma için silahlanma çalışmalarında etkili olmuştur. 1913 Ağustos'unda Köstence'de gerçekleştirilen Hınçak Kongresi, Ermenilerin hızla silahlanması gerektiği ve İttihat ve Terakki Fırkası liderlerine karşı suikast düzenlenmesi kararlarıyla ön plana çıkmıştır. Bu karara itiraz eden İstanbul merkezli yapılanma ise 1914 Temmuz'unda İstanbul'da bir kongre düzenleyerek eski karara sadık kaldığını göstermek istemiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından hemen önce Hınçak Partisi'ne karşı Osmanlı Hükûmeti'nin aldığı takip kararları, tutuklamalar, yargılamalar ve gönüllü hareketinin doğuşunda Hınçak Partisi'nin etkisi, sevk ve iskân kararının alınmasında önemli bir etkidir. Hınçak Partisi'nin kongreleri ve savaş öncesi yargılamalar daha önce herhangi bir çalışmada ele alınarak incelenmemiştir. Hınçak Partisi'nin 6. ve 7. kongresine ve Birinci Dünya Savaşı'ndan önce bu fırkaya ait tutuklamalarla ilgili belgelerin ve yargılamalara ait tutanakların bir kısmı T.C.

* Doç. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Kütahya/
TÜRKİYE, bulent.cirik@dpu.edu.tr ORCID: 0000-0002-6650-4338

Genelkurmay Başkanlığı tarafından sekiz cilt hâlinde yayınlanmıştır. Bu belgeler ve tutanaklar Ermeni Sorununun önemli bir boyutunu göstermesi açısından önem arz etmekle beraber üzerinde tahlil ve değerlendirmelerin yapılması gerekmektedir. Bu çalışmada, Birinci Dünya Savaşı'ndan hemen önce Osmanlı hükümetlerinin Hınçak Fırkası ile ilişkileri ve soykırım iddialarının bir de bu çerçeveden ele alınması gerektiği üzerinde durularak, konu ile ilgili arşiv belgeleri ve yayınlanmış tutanaklardan istifade edilmiştir. Çalışmanın temel hedefi, 1915 olaylarının başlangıcı sayılabilecek, ancak gözden kaçırılan bir döneme tümevarım yöntemiyle açıklık getirebilmektir.

Anahtar Kelimeler: Türk-Ermeni İlişkileri, Hınçak Cemiyeti, Köstence Kongresi, Ermeni İslahatı, 1915 Olayları.

The Two Congresses of the Hunchakian Party and the War Decision Before World War I

Abstract

The Hinchak Society, one of the Armenian's crucial political organizations around the world, was established and developed as an illegal entity against the Ottoman Empire. Turning into a political party and being legitimized with the declaration of the Second Constitutional Monarchy, The Hinchak Society decided to return to its former actions against the Ottoman Empire, regarding the Eastern Anatolian reform during the Balkan Wars, with the support of Russia and the Great Britain. On one side, the matter of reform; on the other, the distrust in the Committee of Union and Progress prominently led to the armament of the society for self-defence. The Hunchakian Congress, held in Constanta in August 1913, came into prominence with the decision that the Armenians should have been armed expeditiously and that the leaders of the Committee of Union and Progress should have been assassinated. The Istanbul-based organization objected to this decision and wanted to show that it remained faithful to the old decision by holding a congress in Istanbul in July 1914. Just before the start of the First World War, follow-up legislations of the Ottoman Government against the Hunchak Party such as arrests, trials as well as the influence of the Hunchak Party in the emergence of the voluntary movement were key factors in the enactment of the decision on dispatch and resettlement. The congresses of the Hunchak Party and the pre-war trials have not been examined in any previous studies. Some of the documents related to the 6th and 7th congresses of the Hunchak Party and the arrests of the party members before the First World War and the trial records were published in eight volumes by the Turkish General Staff. Since these documents

and records are essential in terms of showing a critical dimension of the Armenian Question, it is of utmost importance to make further analyses and evaluations. Thus, this study will focus on the relations of the Ottoman governments with the Hunchak Party and the essence of genocide allegations before the First World War. The main aim of the present study is to shed light on an overlooked period that can be considered as the beginning of the 1915 events through an inductive method.

Keywords: Turkish-Armenian Relations, Hinchak Society, Constanta Congress, Armenian Reform, Events of 1915.

Giriş

Ermeni soykırımı iddialarının önemli bir bölümünü, İkinci Meşrutiyet dönemi hükümetlerinin ulus-devlet inşası ve diğer unsurları göz ardı ederek “millet-i hâkime” kurma düşüncesinde olduğu görüşü ihtiva eder. Bu iddiaya göre, özellikle İttihat ve Terakki hükümetleri, planlı bir şekilde Ermeni gruplarını manipüle etmiştir. Gerçek niyetleri aslında Meşrutiyetin anayasal düzenini kullanarak Sultan II. Abdülhamid dönemi siyasetini devam ettirmektir. Ermeni siyasi gruplarının samimi bir şekilde Meşrutiyete tabi olarak kanuni çerçevede çalıştıkları, eski düşüncelerini ve terörü bir araç olarak kullanmaktan vazgeçtikleri, buna rağmen iktidarın vaat ettiği dönüşümü sağlayamadıkları görüşü de bu dönemi betimlemek için sık sık kullanılır¹. Daha çok bir niyet okuması olarak değerlendirebileceğimiz bu yaklaşım, olayların seyri ile örtüşmemektedir. Meşrutiyetin ilanından sonra gerek uluslararası ilişkiler, gerek Osmanlı Devleti içinde yaşananlar incelendiğinde olayların iddia edildiği gibi cereyan etmediği görülür. Meşrutiyetin ilk yıllarında İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Prens Sabahaddin Grubu ile Ermeni komitelerinin ilişkilerinin irdelenmesi ve Ermeni cemiyetlerinin kararları, soykırım iddialarının niyet ve kasıt boyutunu ortaya koyacak niteliktedir. Tehcirin, “kasten ve planlı yok etmek” düşüncesi taşıyıp taşımadığı tezi de bu dönemin gelişmelerinin incelenmesine bağlıdır. Tehcire giden süreçte, Ermeni siyasi gruplarından Hınçak Cemiyeti'nin² kongreleri ve eylem kararları bu tartışmalarda üzerinde durulması gereken konular arasında yer almaktadır.

1 Bu tür iddialar ve tartışmalar için bk. Taner Akçam, *Ermeni Meselesi Hallolunmuştur - Osmanlı Belgelerine Göre Savaş Yıllarında Ermenilere Yönelik Politikalar*, İstanbul 2007; Vahakn N. Dadrian, *Ermeni Soykırımı Tarihi: Balkanlardan Anadolu ve Kafkasya'ya Etnik Çatışma*, çev. Ali Çakıroğlu, İstanbul 2008; Guenter Lewy, *1915 Osmanlı Ermenilerine Ne Oldu?*, çev. Ceren Elitez, İstanbul 2011.

2 Hınçak Cemiyeti, II. Meşrutiyetin ilanından sonra siyasal bir partiye dönüşecek, 1908-1913 yılları arasında iki defa isim değiştirecektir; 1909'da Devrimci Hınçak Partisi adını, 1912 yılında

1887'de Cenevre'de kurulan Hınçak Cemiyeti, Ermeni sosyalist siyasi cemiyetlerinin ilkiydi. Cemiyetin adı, "çan" veya "boru" anlamlarına geliyordu ve bu adı gazetesinden almıştı. Cemiyetin yedi kurucusu Marksist ideolojinin müntesibi Rus öğrencilerdi. Hınçak yöntemleri ve taktikleri "propaganda, kıskırtma, terör, teşkilatlanma ve köylü-işçi eylemlerini" içeriyordu. Bu taktikler hem Ermenileri hem de Müslümanları daha çok mezalim ve şiddete tahrik ederek yan etkiler doğurmak için tasarlanmıştı. Cemiyet programında, Türkiye Ermenilerine geniş bir siyasi özgürlük ve millî bağımsızlık elde etmek için devrimci isyan eylemlerine girişilmesinin gerekliliği belirtiliyordu. Dünyada geniş yankı uyandıran 1890 Kumkapı Gösterisi, 1894 Sason İsyanı Hınçak Cemiyeti tarafından gerçekleştirilmişti³. 1897 yılında büyük bir bölünme yaşayan Hınçak Cemiyeti, büyük ölçüde Kafkasyalı Sabah Gülyan'ın kontrolüne girdi. Hınçakların kendi içlerindeki ayrışmalar Taşnaksütyun Cemiyeti'ni Osmanlı Ermenileri içinde ve uluslararası alanda daha güçlü hâle getirdi.⁴ Yaklaşık yirmi yıl boyunca Osmanlı Devleti'ne karşı silahlı mücadeleyi benimsemiş olan Ermeni siyasi gruplarının İkinci Meşrutiyetin ilanına giden süreçte bazı yöntem değişikliklerine gittikleri görüldü. Anayasayı tekrar ilan etme konusunda Sultan II. Abdülhamid'e karşı muhalefet grupları birlikte çalıştılar. Meşrutiyetin ilan edilmesinden önce İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Taşnaksütyun Cemiyeti'nin birlikte hareket etme kararı aldıkları, tarafların birbirleri ile görüşmeler yaptıkları bilinmektedir. Ancak Meşrutiyet idaresinden tarafların ne beklediği sorusu bu süreçte bir karara bağlanamamıştır. Ermeni grupları Doğu Anadolu'da bir federasyon tezini ileri sürerken İttihat ve Terakki Cemiyeti, merkezi bir yapının devamını, parlamentonun ülkeyi bir bütün olarak yönetebileceğini savunmuştur. Hınçaklar, federasyon taleplerinin yerine getirilmemesinden dolayı bu ittifak tekliflerine yanaşmamışlardır. Üzerinde anlaşılamayan bu hususun teferuatlarını meşrutiyetin ilanından sonraya bırakan taraflar, meşrutiyetin ilanından sonra kendilerine yeni bir yol haritası belirlemişlerdir: Hukuk çerçevesinde hareket etme ve illegal hareketleri terk etme⁵.

Meşrutiyetin ilk ayında Osmanlı Devleti'nin bütün unsurları el birliği ile hareket etti ve bir de af çıkarıldı. Osmanlı Devleti'nde terör eylemleri ile şöhret bulmuş Hınçak ve Taşnak komitecileri de bu aftan yararlanarak İstanbul'a geldiler. Bul-

da Sosyal Demokrat Hınçak Partisi adını alacaktır.

3 *Ermeni Komiteleri (1891-1895)*, TC. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2001; Louise Nalbandian, *Armenian Revolutionary Movement*, California 1963, s. 97-115.

4 Hüseyin Nazım Paşa, *Ermeni Olayları Tarihi*, C II, Ankara 1998, s. 417-418, 429-430.

5 Nejla Günay, *Zoraki İttifaktan Yol Ayrımına İttihat -Terakki ve Ermeniler*, Ankara 2015, s. 64-65.

gar ve Ermeni çete üyeleri şehir merkezlerinde parlak ve heyecanlı gösterilerle karşılandılar⁶. Cemiyetlerin legal bir partiye dönüştüğü bir sırada Osmanlı Hükümeti'nin onlardan beklediği şey, silah bırakma ve komitelerin fedai kolunun dağıtılmasıydı. Osmanlı Hükümetleri doğuda aşiretlerin silahlarını toplamakta nasıl güçlüklerle karşılaştıysa Ermenilere silahı terk ettirme konusunda da aynı sorunu yaşadı. Taşnaksütyun'un 7. Kongresi'nde "terörist kol" olarak seçilen Antranik bunlardan birisiydi. Hınçak Cemiyeti içerisinde de başta Sabah Gülyan ve Madteos Sarkisyan (Paramaz) olmak üzere Meşrutiyete ve Osmanlı Devleti yönetimine şüphe ile bakan bir grup vardı ve bunlar silahlı mücadeleye devam etmek düşüncesindeydiler. Yıllardır dağlarda gerilla harbi yürüten çeteler legal düzene geçme eylemini, kurulması düşünülen devletleri için çok tehlikeli görüyorlar, silahlı mücadeleye devam edilmesi gerektiğini ileri sürüyorlardı⁷.

Meşrutiyetin ilanından sonra Taşnakların Ermeniler üzerinde etkin olacağını düşünen Hınçak yöneticileri, Sabah Gülyan, Hamparsum Boyacıyan, Paramaz ve Ardızruni 1908 yılı Ağustosunda İstanbul'a geldiler. Yapılan genel görüşmeler sonunda Beyoğlu'ndaki Ermeni kilisesinde bir konuşma yapan Sabah Gülyan "Osmanlı Meşrutiyeti ilan edilmiş olduğundan, biz Hınçaklar, ihtilal fikirlerini bırakıyoruz" demişti. Hınçak Cemiyeti, Ermeni vilayetlerinin Osmanlı Devleti'nden ayrılması fikrinden vazgeçerek, Kanun-ı Esasi çerçevesinde hareket etme kararı almıştı. Sabah Gülyan ve Boyacıyan cemiyet şubelerini güçlendirmek ve Taşnaksütyun'a katılmaları engellemek için harekete geçmişlerdi. Bu iki lider İstanbul'a geldikten kısa bir süre sonra İttihat ve Terakki liderleri Talat, Enver ve Bahattin Şakir Beylerle görüşme gerçekleştirdiler. Talat Bey, cemiyetlerinin aldığı karar çerçevesinde bu görüşmeyi gerçekleştirdiklerini, amaçlarının cemiyeti ve yöneticilerini tanımak olduğunu belirtti. Bu görüşmede Talat Bey, Hınçaklara iş birliği teklif etti, Hınçaklar Prens Sabahaddin ile daha önce anlaşmışlardı ve bu yüzden teklife olumsuz cevap verdiler. Hınçak Partisi daha baştan İttihatçıların Doğu Anadolu'da reform yapmak için görüşmeler başlatma teklifine ret yanıtı verdiler, onlar İttihatçıların taleplerine karşı ön koşul olarak özerkliği ileri sürüyorlardı⁸. Hınçak

6 Taşnak ve Hınçak cemiyetlerinin birer siyasi fırkaya dönüştükleri ve bunların çalışmalarına müsaade edilmesine dair vilayetler ve mutasarrıflıklar uyarılmış, gelen yoğun sorular üzerine bunların nizamnameleri vilayetlere gönderilmiştir. BOA. DH. SYS. 65/2; Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, İstanbul 1995, s. 235-236.

7 Antranig Chalabian, *General Andranik and Armenian Revolutionary Movement*, California 1988, s. 188-189; Hratch Dasnabedian, *History of the Armenian Revolutionary Federation Dashnaksution (1890-1924)*, Milan 1989, s. 61.

8 Arsen Avagyan - Gaidz F. Misassian, *Ermeniler İttihat ve Terakki*, İstanbul 2005, s. 41, 44, 125; Kadir

Cemiyeti daha ilk günden meşrutiyet ve kanunlar çerçevesinde çalışacağını açıklasa da bu süreçten bir beklentisi vardı, o da 1907 kongrelerinden beri üzerinde durduğu Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile ittifakta tercih sebebi olan, Doğu Anadolu'da Ermeniler için özerklik sağlanmasıydı.

Anadolu'da teşkilat açısından zayıf olan Hınçaklar hemen çalışmaya koyuldular. Paramaz sırasıyla Diyarbakır, Erzurum, Van, Harput, Malatya, Urfa ve Antep'te Hınçak Partisi'nin yerel örgütlerinin çalışmalarını koordine etti. Hınçaklar ve Taşnaklar barış ortamından faydalanarak kendilerini Ermeni halkına benimsetmek için şehir şehir dolaşıp propaganda yaptı ve üye kaydı gerçekleştirdi. Ermeni halkının kendilerini savunmaları için silahlanmaları gerektiğini tavsiye ettiler ve bu konuda geniş bir kampanya başlattılar. Çıkması muhtemel bir genel savaş için silah temini ve dağıtımını arttırdılar. Hınçaklar, barışçı Marksist sosyal değişimi savunmayı sürdürürlerken, gayelerine ulaşmak için gizliden gizliye şiddetin kullanılmasına döndüler. Bütün komiteler için ortak politika, silah satın alınması için dâhilde zorla tahsilatlar ve yabancı memleketlerde ikamet etmekte olan Ermeni cemiyetlerden para toplamak yoluyla gelir elde etmekte⁹. Ermeni partilerinin Ermeni halkının öz-savunması amacı ile silahlandırılması eylemi, Balkan Savaşlarından sonra ya da genel savaşın yaklaştığı dönemde değil, 1909 yılında yapılan kongrelerinde alınan kararlarla uygulamaya konulmuştu.

Hınçak Partisi Kongreleri

Hınçak Cemiyeti 1890 yılındaki ilk genel kongresinden sonra her dört yılda bir kongre yapmıştır. Bu kongreler alınan kararlar itibariyle önemli olmakla beraber Meşrutiyetin ilanından sonraki Hınçak Kongreleri tehçire giden süreçte daha ön plandadır. Özellikle altıncı ve yedinci kongreler, Meşrutiyet döneminde partinin siyasi duruşunun nasıl değiştiğini göstermesi açısından önemlidir.

Akın, *Ermeni Devrimci Paramaz*, İstanbul 2016, s. 141.

9 2 Ocak 1911'de Dahiliye Nezaretine gönderdiği telgrafta Erzurum Valisi Mehmed Celal Bey, Taşnak ve Hınçak komiteleri arasındaki siyasi rekabetin şehrin asayişini bozduğunu ve valiliğin buna müdahale edecek bir seviyeye geldiğini ifade ediyordu. Bu şehirde Taşnaklar üstünlüğe sahipken 1910 yılı sonunda Hınçak temsilcileri Erzurum'a gelerek Ermeni mektebinde konferanslar vermeye başlamışlar, Taşnaklar da bu konferanslara müdahale etmişlerdi. Valiye göre Ermeni halk cahildi ve bu politikalarından bir şey anlamamaktaydı. Bu yüzden Hınçaklar ve Taşnaklar uyarılarak birbirlerine karşı hakaretamiz konuşmalar yapmamaları istenmişti. (BOA. DH. SYS. 65/2, lef. 20).

Hınçak Partisi Altıncı Kongre'sini, Meşrutiyetin ilanından sonra İstanbul'da yaptı. 12 Temmuz 1909'da başlayan kongre çalışmalarını aralıklarla Ekim ayına kadar sürdürdü. Kongrenin temel olarak üzerinde çalıştığı konu, Meşrutiyet'in ilanından, 31 Mart ve Adana olaylarından sonra yaşananların ışığında Osmanlı topraklarında nasıl çalışmak gerektiği idi. Merkez Yürütme Kurulu üyelerinden Paramaz ve Sabah Gülyan gibi Rusya Ermenisi olanlar, ihtilalci yani illegal faaliyet göstermekte ısrar ediyorlardı. Buna rağmen kongrede “Emekçi halkın elinden anayasal haklar alınmadıkça, parti yasal temelde faaliyet göstermelidir” kararı alınıyordu. Kongrede ayrıca partinin adının Sosyal Demokrat Hınçak Partisi olarak değiştirilmesi kararlaştırıldı. Bu kararlar doğrultusunda parti içinde yalnızca Osmanlı vatandaşlarının sorunlarıyla ilgilenecek özerk bir yapı oluşturuldu. İstanbul merkezi ayrı bir merkez olarak seçildi ve kendi işlerinde serbest bırakıldı. Kongrede, “Muhafaza-i Nefs” (öz-savunma) konusunda her ferдин kendini koruması için etkili çözümler bulmak kararı da alınmıştı¹⁰.

Altıncı Kongre'den sonra Anadolu'daki şubeleri dolaşarak parti örgütlenmesini güçlendirmeye çalışan Sabah Gülyan ve Paramaz uyarıcı konuşmalar ve telkinlerle kongre kararlarını duyurmaya çalıştılar. Bu yöneticiler, İttihatçıların eline geçen ilk fırsatta Ermenilere saldıracağını, uyanık olunması gerektiğini belirtirken, tedbir olarak da silahlanma çağrısı yaptılar, Ermenilerin tek kurtuluşunun öz-savunma olduğunu söylediler. Paramaz Diyarbakır'dan Sabah Gülyan'a yazdığı mektupta, Altıncı Kongre'de alınan karara itiraz ediyor, İttihatçı liderlere güvenilmemesi gerektiğini ifade ediyordu. Paramaz ve Sabah Gülyan ekibinin kongrede alınan kararlara uymadıkları anlaşılmaktadır. 1910 yılı boyunca Anadolu şehirlerini dolaşarak teşkilatlanma ve propaganda ile meşgul olan Hınçak Partisi lideri Sabah Gülyan anılarında konuyla ilgili olarak, “Türkiye'ye ayak bastığımız günden başlayarak, partimizin ilk söylediği, mevcut durumun çok fazla sürmeyeceği bu nedenle de silahlanmak, örgütlenmek, hazırlanmak ve kuvvet bulundurmak gerekliydi” diye yazmaktadır¹¹.

Altıncı Kongre'deki görüntü yasal olmakla birlikte, alınan kararlar ve uygulamaya yasadışıydı. Bu eylemler ve kararlar Osmanlı Devleti hukukuna aykırıydı. Her kim olursa olsun yetkili kişiler dışındaki vatandaşların silah taşımaları yasaktı. Hınçaklar bu kanuna aykırı olarak halkı silahlandırma yolunu seçiyorlar ve Kanun-ı

10 *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri (1914-1918)*, C IV, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006, s. 81-84; Avagyan - Misassian, *age.*, s. 74-76.

11 Avagyan - Misassian, *age.*, s. 87; Akın, *age.*, s. 154-156.

Esasiye bağılı görünmekle beraber İttihat ve Terakki'ye muhalefet adı altında gelecekte çıkacak büyük bir savaş için hazırlık yapıyorlar, özgürlük ortamını suistimal ederek yeni olaylara hazırlanıyorlardı. Bu gizli ve Osmanlı Devleti'ne güvenmez faaliyetler sürerken parti içindeki diğer bir grup kanun çerçevesinde faaliyette bulunduğunu göstermeye çalışıyordu. Hınçakların 1910 yılında İstanbul'da basılan siyasi doktriner dokümanları "Osmanlı Sosyal Demokrat Hınçak Teşkilatını İdare Eden Genel Nizamnameler" başlığını taşıyordu ve kendini sadece iktisadi, sosyal ve siyasi gayeler ile irtibatlandırıyorlardı¹². Bu süreçte Hınçak Partisi, Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile resmî bir anlaşmaya vardı ve iki parti arasında 3 Şubat 1912'de İttihat ve Terakki Fırkasına karşı muhalefette birlikte çalışmaya karar verildi¹³.

26 Eylül 1912'de İstanbul'da yapılan İkinci Türkiye Kongresi'nde Hınçak Partisi, İttihat ve Terakki'nin uyguladığı milliyetçi politikaları kınadı ve Hürriyet ve İtilaf ile olan ittifakını yeniden teyit etti. Buna göre, parti Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü ve anayasanın güvence altına aldığı hakları koruyor ve her türlü ayrılıkçı girişimi reddediyordu, Osmanlı Devleti'ni oluşturan unsurlardan birinin diğerleri üstündeki hâkimiyetini tanııyordu. Kongre, arazi meselesinin halledilmesini ve muhacirlerin uygun topraklara yerleştirilmesini, öz-savunmayı öngörüyordu¹⁴.

Hınçak Partisi'nin 1909 ve 1912 yıllarındaki bu kongreleri dışında yerel olarak bazı şubelerin yaptığı kongreler de vardır ve bu yerel kongreler Taşnaksütyun Partisi ile ilişkileri daha yakın hâle getirmiştir. Daha Adana Olayları başlamadan Taşnaksütyun ve Hınçak Fırkaları Van merkez komiteleri 1-4 Nisan 1909 tarihleri arasında ortak bir toplantı yapmışlardır. Toplantıda, ihtilal faaliyetinde bulunulmasını programlarına dâhil etmişler, bütün gayrimüslimlerin silahlanmasını sağlamak için silah alımı-satımı konusunda Ermenilerin cesaretlendirilmesini kabul etmişler, talimler yapılması, kendilerine hususi dairelerde adamlar temin edilmesi, millî taburlar kurulması hakkında kararlar almışlardır. Kayseri'de de iki partinin şubeleri yerli halkın savunmasını ortak örgütlemek üzere anlaşmışlardır. Bu bilgileri Bitlis, Sivas, Erzurum, Trabzon, Halep ve Diyarbakır valilerine ileten Dâhiliye Nezareti, vilayetler dâhilinde bulunan Taşnak ve Hınçak mensuplarının isimlerini, çalışmalarını, düşüncelerini soruyor asayiş bozacak hiçbir çalışmaya

12 Edward J. Erickson, *Osmanlılar ve Ermeniler; Bir İsyanın ve Karşı Harekâtın Tarihi*, çev. İbrahim Türkmen, İstanbul 2015, s. 176.

13 Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, İstanbul 1990, s. 276.

14 Raymond Kevorkian, *Ermeni Soykırımı*, çev. Ayşen Taşkent Ekmekci, İstanbul 2015, s. 254.

müsaade edilmemesini, peyderpey malumat gönderilmesini istiyordu¹⁵. Bu uyarılar üzerine Hınçak Partisi'nin Osmanlı Hükümeti tarafından ele geçirilen 1910, 1911, 1912 ve 1913 yıllarına ait yerel şubelerin karar defterlerinde şu açıklamaların bulunduğu görülmüştü; silah, cephane ve patlayıcı madde sağlanması, silah talimi yaptırılması, propagandalara hız verilmesi, Taşnak Komitesi ve İttihat ve Terakki Cemiyeti ile münasebetin tesisi, Van'da çeşitli isimlerde çetelerin kurulması ve idare edilmesi¹⁶.

Meşrutiyetin ilk yıllarında gerçekleştirilen bu kongrelerden ve uygulamalardan anlaşılan şudur ki, Ermeni partileri, hem kendi içlerinde hem de yerel ve küresel olarak farklı farklı politikalar uygulayabilmektedirler. Bütün bu gelişmeleri yakından takip eden Osmanlı Hükümeti, hem Hınçakların hem de Taşnakların Meşrutiyete olan bağlılıkları konusunda şüpheye düşmüştür. Bir yandan kanuna saygı ve muhabakat bildirileri, kararları ve açıklamaları, bir yandan da hükümete karşı propagandaya, Müslümanlara karşı silahlanmaya ve illegal çalışmaya devam eden şube çalışmaları vardı. Çok hızlı gelişen iç ve dış olaylar ve Hınçakların ve Taşnakların bu tür faaliyetlerden dolayı Osmanlı Hükümetleri ile Ermeni partiler arasında tam bir güven inşa edememiştir. Hem hükümetler hem de Ermeni partileri bu durumu kendi avantajlarına çevirmek konusunda politikalar üretmişlerdir. Kısa süre sonra bu ilişkilere yön veren farklı faktörler olduğu görülmüştür, Balkan Savaşları sırasında gerçek niyetleri açığa çıkmıştır.

Yedinci Kongre (Köstence Kongresi) (5-22 Eylül 1913)

Balkan Savaşı'nın çıkması hem Türk-Ermeni ilişkilerinde hem de Ermeni siyasi ve dinî yapılarının kendi aralarındaki ilişkilerde derin değişiklikler meydana getirmiştir. Özellikle, savaş sırasında uluslararası gündeme gelen Doğu Anadolu'da uygulanacak, ıslahat meselesi bu ilişkileri şekillendiren önemli bir faktör olmuştur. Ermeni siyasi gruplarının ıslahat ile ilgili çalışmaları Meşrutiyetin ilanından beri sürmekle beraber, Balkan Savaşı ile birlikte başka bir şekle bürünmüştür. Kafkasya, İran ve Osmanlı topraklarında yaşayan Ermeni siyasi temsilcileri, 7 Ekim 1912'de Tiflis'te büyük bir toplantı yaparak Osmanlı Ermenileriyle ilgili konunun Eçmiyazın Katogikosu tarafından takip edilmesini kararlaştırdılar. Rusya'nın İs-

15 BOA. DH. MVİ. 2-2/76. Van'da Taşnaksutyun, Hınçak ve Ramgavar şubeleri 25 Haziran 1913'te yayımladıkları ortak bildiriye, içinde bulunulan tarihsel anın parti güçlerinin birleştirilmesini gerektirdiği ifade ediliyor, partilerin yerel şubeleri arasında dayanışma sağlandığı ve ortak faaliyetlere gidileceği belirtiliyordu. (Avagyán - Misassian, *age.*, s. 129)

16 Azmi Süslü, *Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı*, Ankara 1990, s. 54.

tanbul Elçisi Giers, 12 Kasım 1912'de Osmanlı Devleti'ne bir nota vererek Ermeni taleplerinin Rusya ile bütünleştiğini, artık bütün Ermenilerin parti ayrımı olmaksızın Osmanlı Devleti'ne düşmanca yaklaştığını ve Rusya'nın koruyuculuğunu talep ettiğini ifade etti. Giers, Ermeni konusunun Rusya için birinci derecede önem kazandığını belirtti¹⁷.

Ermeni Millet Meclisi'nde alınan kararları takip etmek, Ermeni ıslahatı projesini geliştirmek ve gerekli girişimlerde bulunmak üzere "Güvenlik Kurulu" adı verilen bir heyet oluşturuldu. Rusya ile yakın ilişkiler içinde çalışan bu kurulda hem Taşnaklar (Van Mebusu Vahan Papazyan), hem Hınçaklar (Adana Mebusu Hamparsum Boyacıyan) hem de Ermeni Millet Meclisi ve Patrikhane temsilcileri yer aldı. Rusya'nın desteği ile kurulan bu heyetin Avrupa yönünü Paris'te Bogos Nubar Paşa temsil ediyordu. Bogos Nubar Paşa başkanlığındaki heyet İstanbul'da Rus Büyükelçisi'nden aldığı talimatlar doğrultusunda hareket ettiğini gizlemeye bile gerek duymamaktadır¹⁸. Yine aynı tarihlerde Mısır'da Taşnaksütyun, Hınçak ve Veragazmiyal Hınçak örgütleri birleşip bir protokol imzaladılar ve Ermeniliğin müdafaası için bir yönetim oluşturdular. Heyet bir de "Cemiyetler Arası Millî Kurtuluş Örgütü" adını verdikleri yardım komisyonu kurmuştur. Bu komisyona Mısır'da bulunan Bogos Nubar Paşa'nın başkanlığını yaptığı Ermeni Yardımsever Cemiyeti idarecilerinden de üye alınmıştır¹⁹. Dünyanın farklı coğrafyalarında birbirleri ile sürekli mücadele hâlinde olan Taşnak ve Hınçak partilerinin bu ittifaklarının Rusya ve İngiltere tarafından örgütlenmesi dikkat çekicidir.

1913 yılı başından itibaren Ermeni komiteleri ortak bir organizasyonla, Hınçak Partisi'nden Sabah Gülyan, Taşnak Partisi'nden Minas Çeraz ve Avetis Ahoranyan ile Bogos Nubar Paşa Avrupa başkentlerini dolaşarak Ermenistan'ın özerkliği için taleplerde bulunmaya başladılar. Bu delegeler, Kafkasya Ermenilerinin temsilcisi olan Tiflis Başkanı Khatisov'dan emir alıyorlardı²⁰. Artık Ermeniler Türklere güvenmiyorlar, Meşrutiyeti boş vaatlerden ibaret kabul ediyorlar, Rus-

17 Seyit Sertçelik, *Rus ve Ermeni Kaynakları Işığında Ermeni Sorunu, Ortaya Çıkış Süreci, (1678-1914)*, Ankara 2016, s. 352.

18 Avagyan - Minassian, *age.*, s. 122-123; Talat Paşa'nın Anıları, İstanbul, 1998, s. 27-28; Erickson, *age.*, s. 173; Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, İstanbul 1976, s. 404-418.

19 Kahire, Hınçak Cemiyeti'nin çalışma merkezlerinden biri hâline gelmişti. Osmanlı Devleti'nde suç işleyen ve çeşitli sebeplerle aranan kimseler buraya kaçarak komiteye üye oluyorlardı. BOA. DH. ŞFR.40/136.

20 *Rus İmparatorluk Kayıtlarında Ermeni Sorunu (1912 -1917)*, haz. Natalia Chernichenkina Erzincan 2017, s. 166-167; Lewy, *1915 Osmanlı Ermenilerine Ne Oldu?* s. 72.

ya ve Avrupa'nın Ermenilerin sorunlarına müdahale etmelerini istiyorlardı. Ayrıca, Ermenilerin yaşadıkları vilayetlerin Avrupa'nın kontrolüne geçmesini talep ediyorlardı. Bu yüzden, İstanbul'daki büyükelçiliklere müracaat ederek, köylüleri silahlandırmaya uğraşıyorlar, Rusya'nın her konuda desteğini talep ediyorlardı²¹.

Balkan Savaşlarının başladığı bir sırada Hınçak Partisi yönetiminde de bir hareketlilik görüldü. Sabah Gülyan, partinin yedinci genel kongresini 1912 yılı sonbaharında Bulgaristan'ın Varna şehrinde yapmak için harekete geçmişti. Fakat savaş sebebiyle kongrenin yeri ve zamanı değişti ve 1913 Ağustos'unda Köstence'de toplanacağı partinin taşra örgütlerine bildirildi. Bu sırada Hınçak Partisi'nin Merkez Kurulu temsilcisi Rupen Karabetyan, Ermenileri toplayıp hazırlamak için Paris'ten Anadolu'ya gönderdi. Anadolu'da Türklere saldırmak amacıyla Ermeni harekâtı hazırlanıyordu. Bu saldırı muhtemelen isyan şeklinde olacaktı. Karabetyan, Tiflis'te Türkiye'ye gönderilecek para ve silahın toplanmasıyla ve genel kongreye katılacak delegeler meselesiyle de ilgilendi²².

Partinin genel tüzüğüne göre, genel kongre tüm şube delegelerinin yarısından fazla katılımı toplanabilirdi. Daha sonraki zamanlarda Osmanlı şubeleri ile tartışmalara sebep olacak olan bu delege meselesi önemlidir. Hınçak Partisinin delege sayısı 106 olarak tespit edildiğinden kongrenin toplanması için yeter sayı 54 olarak belirlenmişti. 5 Eylül 1913'te toplanan Köstence Kongresi ilk gününde Amerika, Romanya, Bulgaristan, Mısır ve Türkiye delegeleri ile temsil edilmişti. Kongreyi düzenleyen Sabah Gülyan ve ekibine göre kongre tüzüğüne uygun olarak yeter sayı ile toplanmıştı.²³ Hınçak Partisi'nin resmî kanadına göre, Türkiye'deki bütün parti şubeleri, Yedinci Kongre kararlarını, özellikle de teröre başvurulmasını oybirliğiyle onaylamış ve bu kararın gizli kalması için mümkün olan bütün tedbirleri almıştı. İstanbul'da Gazeteci Hemayak Aramyan ve İstanbul'daki Hınçak partisi yöneticilerinden biri olan Patrikhane Cismani Meclisi üyesi Nerses Zakaryan bu görüşe karşı çıkmıştır. Türkiye'deki 61 yerel komiteden 44'ünün bu kongreye katılmadığını dolayısıyla da alınan kararların kabul edilmediğini ileri sürmüştür. Bu

21 *Türkiye'de Ermeni Meselesi (Rus Genelkurmay Başkanlığı Belgeleri)*, haz. Mihail Bashanov, çev. İlyas Kemaloğlu, Ankara, 2013, s. 247.

22 *Rus İmparatorluk Kayıtlarında Ermeni Sorunu (1912 -1917)*, C II, haz. Natalia Chernichenkina Erzincan 2017, s. 87-89.

23 *Rus İmparatorluk Kayıtlarında Ermeni Sorunu (1912 -1917)*, s. 97.

muhalf tutum Türkiye'deki resmî partinin feshedilmesine ve bir yeraltı komitesinin himayesine girmesine yol açmıştır²⁴.

24 Eylül'e kadar sürecek olan kongrede Sabah Gülyan, parti politikasına karşı çıkanların başında gelen Hamparsum Boyacıyan'a ve Zakaryan'a bütçe konusunda çeşitli suçlamalar yöneltmiş, onları İstanbul merkez yönetimindeki görevlerinden azletmiştir. Sabah Gülyan, itham ettiği kişilerin hukuksuz harcamaları sayılan meblaları partiye ödemelerini istemiş, bu kişilerin faaliyetlerinin araştırılması için bir komisyon kurdurmuştur. İlegal mücadele yöntemlerinin yeniden devreye sokulması konusunda muhalefet eden bu kişilerin parti içindeki etkisi böylelikle zayıflatılmıştır. Kongreye katılmayan Boyacıyan tarafından örgüte gönderilen yedi numaralı genelgede, bu kararlara karşılık verilerek, alınan kararların ve verilen emirlerin meşru olmadığı, bu yüzden İstanbul Şubesinin hiç bir evrakının teslim edilmeyeceği belirtilmiştir²⁵.

Köstence Kongresi'nde, altıncı genel kongre tarafından oluşturulan İstanbul idaresinin özerkliği iptal edildi ve şubeler merkez yönetime bağlanmıştır. Doğu Anadolu'da özerklik kuruluncaya kadar Osmanlı Hükümeti ile hiçbir görüşme yapılmamasına karar verilmiştir. İstenen özerkliğin kurulmaması durumunda ayaklanmaların örgütlenmesine, Rusya'ya karşı hiçbir faaliyette bulunmama, Rus devrimci örgütlerinin desteklenmemesine ilişkin isteklerinin reddedilmesine karar verildi. Ayrıca merkez yönetimin yetkisiyle, Sabah Gülyan'ın, Balkan Savaşları sırasında Edirne'de satın aldığı silahlara ilişkin olarak Taşnak Partisi'nin Sofya Komitesiyle yapacağı müzakereler istisna olmak üzere Taşnak Partisi ile görüşme ve anlaşma yapılmaması kararlaştırılmıştır. Diğer taraftan, Sabah Gülyan'ın teşebbüsleri sayesinde Makedonya Devrimci Örgütü, gerekli olduğu hâllerde Hınçak Cemiyeti'ne insan ve silah desteği sağlayacaktı. Parti çalışmalarının Sofya'da daha güvenli olacağı düşüncesiyle, merkez yönetimin Paris'ten Sofya'ya taşınmasına ve parti organı Hınçak'ın burada basılmasına da yine bu kongrede karar verilmiştir. Merkez yönetim kurulu üyeliğine eski üyelerden Sabah Gülyan ile Varazdat ve Van'da bulunan Paramaz seçilmiştir. İstanbul merkez yönetiminin üyeleri Hamparsum Boyacıyan ve Zakaryan'ın yerlerine İran'da bulunan Doktor Benne, Agop Artzruni ve Grigor Egikyan atanmıştır²⁶.

24 Kevorkian, *age.*, s. 255-256.

25 *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri (1914-1918)*, C IV, s. 76-78.

26 11 Ekim 1913 tarihli, Rusya'nın İstanbul'daki Gizli Servis Başkanı tarafından Moskova'ya, Polis Departmanı Özel Bölümü Başkanı Mitrofan Efimoviç'e kongre kararları ile ilgili gönderilen

Yedinci Kongre'de kabul edilen 17 Eylül 1913 tarihli genelgeye göre; Türkiye'deki yönetim tarzı nedeniyle anayasa başarısız olmuştur. Kanunlar egemen olan milletin haricindeki diğer milletleri ezmiş, egemen millet Jön Türkler aracılığıyla Hristiyanları yoksul bırakılmıştır. Sevk ve İskan Kanunu doğrultusunda göç ettirilen Ermenileri katletmek için tereddüt edilmemiştir. Bu sisteme karşı daha başarılı mücadele etmek için illegal örgütlenme tercih edilmiştir. Legal örgüt ve parti kurumları illegal örgütlere dönüştürülecektir. Osmanlı Devleti ile mücadele maddi ve manevi araçlarla olacaktır. Böylece parti kongresi, Osmanlı Hükümeti'ne güvensizliğini beyan etmekteydi. Partiyeye göre, bağımsızlığın gerekliliği göz önünde bulundurulacaktır. Türklerin Ermeniler için reformlar yapmaktan aciz olduğu görülmüştür. Bu sebeple Avrupa devletlerinin kontrolü altında Ermenistan'ın özerklik iddiası savunulacaktır. Parti şubelerinin İttihat ve Terakki Partisi ile herhangi bir anlaşma yapması yasaklanmıştır. Bu partinin Ermeni milleti için bir tehlike olduğu görülmüştür. Bu durum, parti şubelerinin İttihat ve Terakki Partisi'ne karşı güçlü bir mücadele yürütmesini gerekli kılmaktadır. Kongre bu siyasî ortamın, Ermeni meselesinin çözümü için en elverişli zaman olduğunu düşünerek bütün örgütlerin sadece bu konuda çalışmalarını zorunlu görmekteydi²⁷.

Osmanlı Devleti ile ilişkiler konusunda önemli bir dönüm noktası olan Köstence Kongresi kararları, Hınçak yöneticileri tarafından hemen uygulamaya konuldu. İlk olarak Anadolu'nun çeşitli şehirlerine komite üyeleri gönderilerek propaganda ve silahlanmaya hız verildi. Sabah Gülyan, Doğu illeri ıslahatı meselesinden kısa bir süre önce Kayseri'ye gelip bir hafta kalarak bölgeyi ayaklanma hareketlerine hazırladı, komiteye 13 yaşındaki çocukların bile alınmasını tavsiye etti. Daha sonra Everek, Tomarza ve İncesu'yu dolaşarak buralarda da teşkilatı inceledi ve gereken talimatı verdi.²⁸ Bu amaçla Hınçak mensuplarından Hayk Minasyan ve Kara Hayk Karadeniz sahillerine, Sivasslı Vahak Merzifon'a halka açık toplantı ve kitaplar vasıtasıyla propaganda yapmak, düzenli çeteler oluşturmak için görevlendirildi.²⁹ İttihat ve Terakki yöneticilerine karşı silahlı mücadelenin nasıl sürdürüle-

rapor. Raporun sonuna düşülen notta, bilgi kaynaklarının deşifre edilmemesi için kongreye katılanların soyadlarının listede yer almaması isteniyordu. (*Rus İmparatorluk Kayıtlarında Ermeni Sorunu (1912 -1917)*, s. 97-98.

27 7 Ocak 1914 tarihinde "Artemov" koduyla Moskava'ya gönderilen rapor. *Rus İmparatorluk Kayıtlarında Ermeni Sorunu (1912 -1917)*, haz. Natalia Chernichenkuna Erzincan 2015, s. 93-96; *Ermeni Komitelerinin Amal ve Harekât-ı İhtilaliyesi*, haz. H. Erdoğan Cengiz, Ankara 1983, s. 85-91.

28 *Ermeni Komitelerinin Amal ve Harekât-ı İhtilaliyesi*, s. 75.

29 *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri (1914-1918)*, C III, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006, s.38; Cilt IV, s. 140. 24 Mart 1914'te Bafra Hınçak Cemiyeti üyeleri rahip değıştiğı için

ceği konusu, Merkez Komitesi içinde oluşturulan ve koordinasyonunu Paramaz'ın yapacağı özel bir organ vasıtasıyla ele alındı. Bu özel organ, Dr. Benne, Rupen Karabetyan (Vahan Boyacıyan) ve Vahakn'dan oluşuyordu. Kongreye katılmayan Paramaz o tarihlerde Van'da bulunuyordu. Kongreye Sabah Gülyan'ın tezlerini destekleyen bir önerge gönderdi ve kongre sonrası önce Romanya'ya arkasından da Sabah Gülyan'la görüşmek üzere Mısır'a geçti. Köstence Kongresi'nden sonra Bulgaristan'da çalışmalarını hızlandıran Hınçak Cemiyeti, Balkan Harbi sırasında Bulgar ordusuna üstün hizmetlerde bulunmuş olan Antranik etrafında örgütlenmişti. Antranik'in Hınçak Cemiyeti'nin Bulgaristan'daki reisi olduğu, Bulgaristan Ermenilerini silahlandığı, Rusların bunlara destek olduğu, Bogos Nubar'ın topladığı paraları ve silahları bunlara göndererek yabancı müdahalesini sağlamak için Osmanlı Devleti'nde bir karışıklık çıkarmaya çalıştıkları Sofya Büyükelçiliğinden Hariciye Nezareti'ne 10 Ocak 1914'te bildirilmişti³⁰.

Rusya'nın kontrolünde olduğu anlaşılın Hınçak yöneticileri kongreden hemen önce Talat, Enver ve Cemal Paşalara suikastlar düzenlenmesi konusunda Hürriyet ve İtilaf liderlerinden Şerif Paşa, Sadık ve İsmail beylerle anlaşmışlardı. Sabah Gülyan bu suikastların düzenlenmesi için Hürriyet ve İtilaf Fırkasından 20.000 Frank almıştı. Kongre çalışmaları sona erdikten sonra, Paramaz'ın yöneticiliğinde, İttihat ve Terakki Fırkası liderlerine, öncelikle de Talat Paşa'ya suikast düzenleyecek bir grup oluşturulmuştu. Bu amaçla 23 Ocak 1914'te Hınçak İstanbul Bürosu mensubu Rupen Karabetyan ve merkez yönetim kurulu üyesi Paramaz Rusya'dan İstanbul'a geldiler ve parti şubelerini denetlediler. Paramaz'ın, Van'da Rus Konsolosu Olferyev'e verdiği bilgilere göre; parti bütün Ermenilerin ve Kürtlerin Türklerle karşı harekete geçmeleri için birleşilmesi konusunda görüşmeler yapmış ve bu konuda bazı başarılar elde etmiştir. Taşnaksütyun'la Bulgaristan'daki silahlar konusunda işbirliği sağlanmıştır. Hınçaklar, Bulgaristan'daki hükümet kontrolündeki askeri mühimmatı Fransızların da bilgisi dahilinde almışlardır³¹. Böylece Hınçak Partisi Osmanlı Hükümeti'ne karşı daha savaş başlamadan önemli adımlar atmış oluyordu.

Paramaz ve arkadaşlarının suikast niyetinden haberdar olan Dâhiliye Nezareti, suikastçılar İstanbul'a ayak bastığı anda takibe almıştı. Sabah Gülyan söz verdiği meblağı İstanbul'a göndermediğinden ve hükümet gerekli tedbirleri aldığından

_____ yeni rahibe ayın yaptırmamışlardı. (BOA. DH. KMS. 18/27)

30 BOA. HR. ŞFR.04. 870/66; Akın, *age.*, s. 171.

31 *Rus İmparatorluk Kayıtlarında Ermeni Sorunu (1912 -1917)*, s. 121.

Paramaz verilen suikast görevi yerine getirememiştir³². Diğer yandan kongreden sonra Ermenilerin silahlanması meselesinin ele alınması için İstanbul'da Taşnak ve Hınçak partileri ortak toplantılar yaptılar. Bu toplantılarda Osmanlı Devleti'ndeki Ermenilerin silahlanması gerekliliği dile getirildi. Taşnak ve Hınçak partilerinin Doğu Anadolu'daki halkın silahlanması konusunda 1913 yılı içinde yoğun faaliyetlerde buldukları bilgisini 25 Kasım 1913 tarihli raporuyla Moskova'ya bildiren Rusya'nın Türkiye'deki Gizli Servis Başkanı, Ermenilerin hızlı bir silahlanma faaliyetine başladıklarına dikkat çekiyordu³³. Sabah Gülyan'ın, *Angah Hayasdan* (Bağımsız Ermenistan) gazetesinde yazdığına göre, Hınçaklar Türklerin kayıtsızlığından yararlanarak bütün halkı silahlandırmaya karar vermişler, bu amaçla, başlıca merkezlerde silah depoları oluşturmuşlar ve halka yarı fiyatla hatta bedava silah dağıtmayı kararlaştırmışlardı. Fakat hükümet bunu fark ettikten sonra silah ithalini yasaklamış, komiteler başka yollara başvurmak zorunda kalmışlardı³⁴.

Öte yandan Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti yazışmalarından anlaşıldığına göre, Ermeniler halkın nefretini üzerlerine çekecek davranışlarda bulunuyorlar, bu ise özellikle Doğu Anadolu'da aşiretlerle Ermeniler arasında birtakım çatışmalara yol açıyordu³⁵. Bu yüzden 1913 yılında Doğu Anadolu asayişi kritik bir hâl alıyor, bölgesel ve küçük çaptaki olaylar hakkında patrikhane tarafından hem hükümete hem de yabancı elçilere şikâyet yazıları gönderiliyor, bu haberler basında da yer alıyordu. Bu tür şikâyetleri araştıran ve durumu Bitlis, Erzurum ve Van Valiliğine soran Sadaret, bu iddiaların çoğunun yalan olduğunu Patrikhaneyle ve elçilere bildiriyordu³⁶.

1913 yılı boyunca süren uzun müzakerelerden ve özellikle Rusya'nın baskılarından sonra Osmanlı Hükümeti, 8 Şubat 1914'te reformları ve Avrupalı iki genel müfettişin Doğu Anadolu'ya atanmasıyla ilgili kararnameleri imzalamak zorunda

32 Sabah-Gülyan'a göre, suikast başanmış olsaydı 1915 trajedisi önlenecekti. Birçok Hınçak yazar onun gibi, Köstence'deki kongrede Jön Türk liderlerine yönelik terör kararı alınmasını "Hınçak Partisi'nin tarihinde en şanlı sayfa" olarak görmektedir. (Avagyan - Misassian, *age.*, s. 121)

33 *Rus İmparatorluk Kayıtlarında Ermeni Sorunu (1912 -1917)*, C II, s. 98.

34 *Ermeni Komitelerinin Amal ve Harekat-ı İhtilalesi*, s. 83-84.

35 Zekeriya Türkmen, *Vilayat-ı Şarkıye (Doğu Anadolu Vilayetleri) İslahat Müfettişliği 1913-1914*, Ankara, 2006, S. 30-35.

36 1908-1911 yılları arasında doğu vilayetlerinde meydana geldiği Patrikhane tarafından iddia edilen olaylarla ilgili Dahiliye Nezareti'nin hazırlattığı değerlendirme tablosu bu iddialarla ilgili gerçekleri ortaya koymaktadır (BOA. DH. SYS. 106-1/1-1 (108) lef. 1-104); Haluk Selvi - Bülent Cırnk, "1913 İslahatı Öncesi Osmanlı Doğu Vilayetlerinde Olaylar, İddialar, Cevaplar", *OTAM*, 36 /Güz 2014, s. 157-200.

kaldı. Hem Balkan Savaşları hem de ıslahat görüşmeleri, Taşnaksütyun ve Hınçak partilerinin İttihat ve Terakki Fırkası ile karşılıklı ilişkilerinin tarihi açısından önemli bir süreç oldu. Özellikle Rusya'nın yönlendirmesi ile Ermeni partileri Osmanlı Hükümeti'nden kesin bir şekilde ayrılma yoluna gittiler, Ermeni Millî Heyetinin Avrupa başkentlerini dolaşmasından hemen sonra Hınçaklar silahlı eyleme geçme kararı aldılar. Bu gelişmeleri takip eden Osmanlı hükümeti, 1914 yılının ortalarından itibaren istihbarat çalışmalarına ağırlık verdi ve aynı yılın sonbaharında da Ermeni komitelerine karşı takibat ve önlemlerini artırdı³⁷.

Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Köstence'deki kongreye Osmanlı istihbarat servisinden bir ajanın sızmasının bir yolunu bulmuştu. Söz konusu ajan, Arthur Esayan, namı diğer Arşavir Sahakyan, kongreye Kahire delegesi olarak girmişti. Esayan, Dahiliye Nezaretine, kongre tarafından benimsenen kararların kapsamlı bir dökümünü ve iştirakçilerin bir listesini verdi. Gerek istihbarat raporları gerekse Hınçak Fırkasının açıklamaları ve eylemlerinden sonra Osmanlı Hükümeti fırkanın sadece Osmanlı ülkesindeki değil bütün dünyadaki örgütlerini yakından takip etmeye başladı. Dahiliye Nezareti tarafından özellikle İran, ABD ve Avrupa ülkelerinde ve Kafkasya'da bulunan ve Ermeni siyasi fırkalarına mensup liderlerin çalışmaları ve özgeçmişleri üzerine araştırma başlatılmasını Hariciye Nezareti'nden talep etti³⁸. Bu takiplerin yapıldığı sırada, Köstence'de yeniden teşkilatlanmasına karar verilen Hınçak Partisi İstanbul Şubesi farklı çalışmalar içine girdi.

Hınçak Partisi Türkiye Şubesinin Üçüncü Kongresi

Hınçak Partisi Merkez Komitesi'nin Türkiye Komitesi'ni denetlemek üzere atadığı Dr. Benne, Köstence'de alınan kararlar uyarınca partinin kendisini feshetmesi ve yeraltına geçmesi emrini verdi. Partinin İstanbul şubesi Benne'nin kendilerine ilettiği kararları kabul etmemiş, bu süreci durdurmanın ve parti üzerinde dolaşan ciddi şüpheleri gidermenin şart olduğunu düşünmüştür. İstanbul Şubesi bu görüşünü Köstence Kongresi ile ilgili kararlar Osmanlı basınında yer alınca açıklamıştır.

Hınçak Partisi, Köstence Kongresi'ne dair görüşlerini üç ay sonra Avrupa basını ile de paylaşmıştı. İlk olarak Paris'te yayınlanan *Hınçak* gazetesinde yer alan be-

37 BOA. DH. EUM. 2.şb; 68/40.

38 BOA. DH. KMS. 17/8, 11 Mart 1914.

yanname ile Osmanlı Devleti'ne karşı savaş kararı açıklandı³⁹. Ardından yine Paris'te yayınlanan *Le Temps* gazetesi'nin 1914 yılı Ocak ayı başındaki bir nüshasında yayınladığı bildiride, Köstence Kongresi'nde alınan kararları, Ermeni milletinin düşüncelerine tercüman olduğu için açıkladığını beyan ediyordu. Bildiride, kanun önünde eşitlik, basın ve ifade özgürlüğü, Hristiyanların da Müslümanlar gibi silah taşıma izni verilmesi, Ermenistan'a (Doğu Anadolu'ya) Avrupa tarafından genel bir vali tayin edilmesi ve Ermenicenin de konuşulduğu bir meclisin açılması maddeleri sıralandı. Müslümanların şimdiye kadar fethettikleri bölgelerin hiçbirini iyi idare edemediklerini ve İslamiyet'in din ve millet taassubundan başka idareci bir sınıf yetiştirmek özelliğine sahip olmadığından dolayı Hristiyanların Müslümanları idare edeceği, "Bağımsız Ermenistan" kelimeleriyle özetlenebilecek olan bu projenin uygulanabilir ve mutedil bir proje olduğu, büyük karışıklıklar çıkmadan bu projenin hemen uygulanması gerektiği ifade ediliyordu⁴⁰.

Tahkir ve tehdit içeren bu bildirin Osmanlı basınında yer almasından üç gün sonra "Sosyal Demokrat Hınçak Partisi Osmanlı Devleti Merkezi İdare Heyeti" bir açıklama yayınlarak *Le Temps*'te yayınlanan bildiriye reddetmiştir. Açıklamada; meşrutiyetin ilanından sonra fırkanın programını Osmanlı Hükümeti'ne takdim ederek ona göre hareket ettiği, şimdiye kadar programda bir değişiklik olmadığı ve öyle bir tebligat neşretmediklerini belirtmiştir. Ayrıca, yabancı ülkelerde bulunan heyet ve kişiler tarafından da yayınlanan neşriyatı reddettiklerini ve kendileri dışında yapılan yayınlardan ötürü sorumluluk kabul etmeyecekleri beyan etmişlerdir⁴¹.

Bu açıklamalardan da anlaşıldığı üzere, Hınçak Partisi merkezi İstanbul şubesini yasaklayarak kapatınca aralarında bir savaşa da tutuşmuş oluyordu. Hamparsum Boyacıyan, İstanbul Şubesi adına bu açıklamaları yaptırarak ortaya çıkacak sorumluluktan kurtulmaya çalışmıştır. Bütün bu gelişmeler çelişkili bir durumu da ortaya çıkarıyordu. Kongre tarafından Avrupa Devletlerine hitaben yayınlanan cesur bildirimler bir amaca yönelik olarak hazırlanmıştı ve adeta Osmanlı Devleti'ni ve Hükümeti'ni tahrik etmek için her cümle titizlikle seçilmişti. Hamparsum Boyacıyan, suikast teşebbüsünün partinin Osmanlı Devleti'ndeki durumunu tehlikeye atacağı için anlamsız olduğunu düşünüyordu. Parti üzerinde dolaşan şüp-

39 BOA. HSDHADB. 8/17.

40 *Tanin*, 3 Kanun-ı Sâni 1329/16 Ocak 1914, No: 1818.

41 *Tanin*, 6 Kanun-ı Sâni 1329/19 Ocak 1914, No: 1821. Aynı yazı önceki metinle birlikte *Tasfir-i Efkâr* gazetesinde de 6 Kanun-ı Sâni 1329/19 Ocak 1914 tarihli nüshada yayımlanmıştır.

heleri dağıtmak amacıyla, Hınçak Partisine üye olanların tutuklanmaya başladığı bir sırada, İstanbul Şubesi tarafından İstanbul'da bir kongre yapılmasına karar verildi. 24 Temmuz-21 Ağustos 1914 tarihleri arasında on oturum gerçekleştiren Hınçak Partisi Üçüncü Türkiye Kongresi'nde öz savunmanın sağlanması Ermeni milletinin ana hedefi olarak görülmüştür. Bu kongrede partinin 51 Türkiye şubesinden 31'i temsil edilmiştir. Kongrenin son gününde komite şubelerine kongre kararlarını ihtiva eden bir bildiri gönderilmiştir. Bu bildiriye, dünyanın almış olduğu kritik hâl ve Ermenilerin bundan etkilenmesi, Hınçak örgütünün yıpranmış olduğu ve örgütün uğradığı takibattan dolayı teşkilâtın düzenlenmesi ve iç düzeninin yenilenmesi üzerinde duruluyordu. Kanun çerçevesinde çalışmanın ön plana çıktığı kongre, bazı üyelerin önceki yönetimle ilişkilerini koruduklarından üyeliklerini düşürmüştür. Partinin merkez yönetimine Hamparsum Boyacıyan, Nerses Zakaryan, Vahan Zeytuncıyan, Harutyun Cangülyan ve Samuel Tomacyan seçilmiştir⁴².

Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı bir döneme rastlayan kongrenin Osmanlı Devleti'ne bakış açısı çok önemliydi. Hamparsum Boyacıyan ve arkadaşları kendilerini görevden alan parti merkezini ve merkezin Osmanlı Devleti'ne karşı aldığı saldırı kararlarını kabul etmediklerini burada da ifade ettiler. Bu yönüyle, kongre önemli bir süreçte önemli kararlar almıştı. Ancak, alınan kararların şubeler ve üyeler tarafından pek dikkate alınmadığı kısa süre içinde görülmüştür. Hınçak Fıkrasına karşı takibat kararı alan ve tutuklamalara başlayan Osmanlı Hükümeti'nin bu kongrenin İstanbul'da yapılacağından haberi olduğu hâlde yasaklamaması dikkat çekicidir. Bu durum hükümetin partiyi takip etme ya da Hamparsum Boyacıyan'a bir hareket alanı sağlama düşüncesi ile açıklanabilir. Zira kısa bir süre sonra, 1914 yılının son aylarında İstanbul'da çeşitli mekânlarda nutuklar veren Boyacıyan'ın Ermenilik mefkûresine hizmet ettiği görülünce özellikle Ermeni askerlerin onunla irtibat hâlinde olmamaları gerektiği Dâhiliye Nezaretinden Karargâh-ı Umumi İstihbarat Şubesi Müdüriyetine bildirilmişti⁴³.

Hınçak partisi kanuna saygı ve mutabakat bildirimleri, kararları, açıklamalarının yanı sıra, hükümete karşı propaganda, Müslümanlara karşı silahlanma ve illegal çalışmalarıyla Emniyet-i Umumiye'nin dikkatini iyice üzerine çekmiştir. Hınçak partisinin gerçek niyeti 1910, 1911, 1912 ve 1913 yıllarına ait yerel şubelerin karar

42 *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri (1914-1918)*, C IV, s. 67-68; *Ermeni Komitelerinin Amal ve Harekât-ı İhtilaliyesi*, s. 85-91.

43 BOA. DH. EUM. 2. Şb. 4 /28.

defterlerinde silah, cephane ve patlayıcı madde sağlanması, silah talimi, propaganda, çetelerin kurulması ve idare edilmesi gibi kararlarla kendini göstermiştir. Bundan sonraki süreç bu tür faaliyetler içerisinde olanların tutuklanması ve yargılanmasıydı.

Hınçakların Tutuklanması, Yargılanması ve İdamı

Köstence Kongresi'ne katılan Arşavir Sahakyan, Hınçakların bütün gizli eylemlerini Emniyet-i Umumiye Müdüriyetine anlatmıştı. Bu anlatılanlar üzerine yaklaşık on aylık bir takip ve izlemeden sonra Hınçak üyelerine yönelik operasyon 16 Temmuz 1914'te başladı ve Ağustosun sonuna kadar devam etti. Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 2. Şube'nin İstanbul Merkez Komutanlığına gönderdiği bir yazıya göre, haklarında hazırlık soruşturması yapılan, içlerinde Paramaz ve Dr. Benne'nin de olduğu 9 kişi tutuklanma istemiyle 5 Ağustos günü Divan-ı Harb-i Örfi'ye sevk edildiler. Samıkların ilk ifadeleri 10 Ağustos 1914'te alınmaya başlandı ve ifade süreci 20 Ağustos'ta sona erdi⁴⁴. Adana Mebusu Hamparsum Boyacıyan ifadesi alındıktan kısa bir süre sonra serbest bırakıldı, ancak mahkeme için tekrar çağırıldı. Boyacıyan partinin Türkiye Üçüncü Kongresi'ni bu sırada toplayacaktır.

Sorguya alınanlar, Paramaz hariç, Köstence Kongresi kararlarını, Sabah Gülyan'ın icraatlarını ve suikast girişimlerini kabul ettiler. 16 Ağustos 1914'te sorguya alınan Hamparsum Boyacıyan, Paris'ten koştuklarını, Sabah Gülyan'ın Şerif Paşa ile suikastlar konusunda anlaşmış olduğunu söyledi. Hâkimin, “neden bu durumdan ve suikasttan görevlilere haber vermediniz” sorusuna, arkadaşlarımızı uyararak genelge yayınladık cevabını verdi. Boyacıyan, 7 Şubat 1915'te tekrar alınan ifadesinde, suikast teşebbüsünden haberdar olduğunu söylemiş, bunu polise bildirmedğini itiraf etmiştir. Paramaz kendisi ile görüşüğünü söylemesine rağmen Boyacıyan, “yolda rastladım, selam bile vermedim” şeklinde ifade vermiş, komitenin, Osmanlı Hükümeti'ne haber sızdırdığı gerekçesiyle Arşavir Sahakyan'ı öldürme kararını aldığını söylemiştir. Boyacıyan'ın bu suikast teşebbüsü konusunda da polise herhangi bir bilgi vermediği anlaşılmıştır. Nitekim Sahakyan komite tarafından ihanetle suçlanarak suikasta uğramış, ağır bir şekilde yaralanmıştır. Mahkeme heyeti, Osmanlı Devleti içindeki birçok parti merkezinin Köstence Kongresi kararlarını kabul ettiğini ve bu kararları uyguladığını, bununla ilgili deliller olduğunu ifade etmiştir⁴⁵.

44 BOA. DH. ŞFR. 438/107; DH. EUM.2.Şb. 1/36; DH. EUM. VRK. 27/52.

45 *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri (1914-1918)*, C III, s. 32-33, 44, 103-104, 145.

Köstence Kongresi'nde partiden ihraç edilen Nerses Zakaryan ise, Sabah Gülyan'ın kendisini başkan gibi gösterdiğini, kanun tanımadığını belirtmiştir. Ayrıca, şubelerden para aldığını, yönetim kurulunun haberi olmadan emirler verdiğini, kendilerinin şubelere, onu dinlememeleri için telgraf çekerek ikaz ettiklerini ifade etmiştir. Aynı sorguda, Samuel Tomacyan'da; İstanbul şubesi olarak yönetim kurulunun üç kişi olduğunu, Hamparsum Boyacıyan, Nerses Zakaryan, bir de kendisinin bu kurulda yer aldığını belirtmiştir. Bununla birlikte, Köstence'deki kongreden haberleri olmadığını, kongrenin kendilerini azlettiğini, Dolapyan isminde birinin, Paris adına Hamparsum Boyacıyan'ın evine gelerek "sizi azlettik, evraki devrediniz" dediğini, vermezlerse öldürecekleri tehdidinde bulunduğunu belirtmiştir. Ayrıca, bunların bir bildiri yayınlayıp kanun dışı işlere teşebbüs ettiklerini, bu teşebbüslere karşı kendilerinin de bir bildiri ile Sabah Gülyan ve arkadaşlarının sahtekâr olduklarını duyurduklarını ifade etti.

Paramaz'ın suikast timinde yer alan Ardaş kod adlı Armenak 20 Ağustos 1914'te alınan ifadesinde, kendisine Mısır'dayken Talat Bey'i vurma emrinin verildiğini, İstanbul'a geldikten sonra bir müddet dolaştığını, harekete geçmeye cesaret edemediğini ifade etmiştir. Ayrıca, Paramaz'ın da İstanbul'a geldiğini, onunla konuştuğunu, Paramaz'ın işi ertelediğini ve sonunda yakalandığını, bunun üzerine kendilerinin de kaçacakken yakalandıklarını söyledi. Bununla birlikte, silahları Abraham'la Atina'dan aldıklarını, Hınçakların Hürriyet ve İtilafçılarla birleştiklerini, Şerif Paşa'nın Gülyan'a bu iş için 3.000 lira verdiğini, Gülyan'ın da bu işi yapması için 30'ar lira yol harçlığı vererek kendilerini İstanbul'a gönderdiğini, İstanbul'da da Paramaz'dan iki kez 5 lira aldıklarını itiraf etti. Paramaz ise 1914 yılının Ağustos ve Aralık aylarında ve 1915 Şubat'ında dört kez alınan ifadelerinde, bütün suçlamaları reddetmiş, *hatırlamıyorum, bilmiyorum, tanımam* gibi cevaplar vermiştir⁴⁶.

Hınçak Partisine yönelik tutuklamalar ve sorgulamalar olurken Birinci Dünya Savaşı başladı ve Osmanlı Devleti harbe girdi. Bu süreçte, Anadolu'nun farklı bölgelerinde Ermeni olayları baş gösterdi, Kafkasya'da Rusya tarafından Ermeni gönüllü birlikleri oluşturuldu. Bu olaylarda Hınçak Partisi aktif rol aldı, hükümet de Ermeni komiteleri ile ilgili araştırmalarını genişletti. Bu yüzden, Hınçak yargılamaları kritik bir durum arz etmeye başladı. Hınçaklarla ilgili yargılamaların yapıldığı sırada ve henüz Ermenilerin sevk ve iskânına karar verilmemişken, özellikle Balkanlarda komitecilerin seferberlik hareketleri yoğunlaştı. Diğer Ermeni siyasi

46 *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri (1914-1918)*, C III, s. 52, 54, 84-85 ve 106.

teşekkülleri gibi Hınçaklar da, Kafkasya cephesinde Ruslarla birlikte faaliyette bulunan Ermeni müfrezelerin ikmali için gönüllü toplama konusunda propaganda yürüttüler. Onlar Kafkasya'da Taşnaklardan ayrı gönüllü birlikler oluşturulmasını istiyorlardı ve buna izin verilmesi için Genel Vali Daşkof'a başvurmuşlardı. Ruslar bu fırsatı kaçırmayarak Hınçaklara gerekli kolaylığı gösterdi ama Taşnaklara göre Hınçaklar çoktan etkinliklerini yitirmiş küçük bir gruptu⁴⁷. Taşnaklar savaş sürecinde gerçekleştirdikleri Erzurum ve Tiflis kongrelerinde iki ayrı tavır sergileyerek Osmanlı Devleti'ni oyalamış ama en sonunda Rusya'ya destek yolunu seçmişlerdir⁴⁸.

Hınçak Partisi, Birinci Dünya Savaşı arifesinde Ermenilerin bağımsızlık mücadelesini Osmanlı Devleti karşıtı taraflardan birine yaslanmakla elde edilebileceğine inanmıştı. Hınçak Partisi'nin Saray-Bosna suikastından sonra, Bakü'de yayınlanan *Arev* gazetesindeki bildirisinde; komitenin bütün gücüyle Rus ordularının yanında yer alarak Kilikya'da, Kafkasya'da ve Azerbaycan'da Üçlü İtilafın zaferini sağlamak için çalışacağını ve üzerlerine düşen görevi yerine getireceklerini ifade ediliyordu. Yine aynı gazetenin, Osmanlı Devleti henüz savaşa girmemişken, 11 Eylül 1914 tarihli sayısında yayınlanan bir makalesinde, her milletin kendisini güven altına alamaya çalıştığı bir dönemde Ermenilerin “uykuda” kalamayacağını bu sebeple harekete geçilmesi gerektiği belirtiliyordu⁴⁹.

Gönüllü birliklerinin faal olarak çalışmaya başladıkları tarihlerde, 1915 yılının 19 Nisan'ında İstanbul'daki tutuklular hakkında iddianame hazırlanarak 11 Mayıs 1915'te mahkemeleri başladı ve 27 Mayıs'a kadar sürdü. 11 Mayıs sabahı 28 sanık Nafiz Bey başkanlığındaki Divan-ı Harp huzuruna çıkarıldılar, salonda Arşavir Sahakyan da yer aldı. Mahkeme reisi, *Osmanlı Devleti bütün Osmanlılara istedikleri siyasi partiyi özgürce seçme hakkı tanıdığı için iddianamede Hınçak partisi üyeliğini bir suç unsuru olarak görmediğimizi belirtmek isterim* hatırlatması yapmıştır. Davanın beşinci duruşmasında yüksek sesle okunan iddianame şu maddeleri içermektedir: Ayrılıkçı komplo, özerk ya da bağımsız bir Ermenistan kurma planı, ayaklanmalar başlatmak, “vatan hainleri” Albay Sadık ve Şerif Paşa ile işbirliği yaparak terörist

47 Rusya polis departmanı tarafından hazırlanan 18 Nisan 1915 tarihli bu raporda dikkat çekici bilgiler veriliyordu. *Rus İmparatorluk Kayıtlarında Ermeni Sorunu (1912 -1917)*, C II, s. 149-150.

48 Kemal Çiçek, “VIII. Taşnak Kongresi'nin Perde Arkası ya da Taşnakların I. Dünya Savaşı Öncesi Müttefik Arayışı”, *Osmanlı Araştırmaları*, S. 58, (2021), s. 221-251.

49 Recep Maraşlı, *Ermeni Ulusal Demokratik Hareketi ve 1915 Soykırımı*, İstanbul 2008, S. 190-191.

projeler hazırlamak⁵⁰. 27 Mayıs 1915 günü mahkeme heyeti 6 imzayla 22 kişi hakkında idam kararı verdiğini açıklamıştır. Buna göre; bağımsız bir Ermenistan Devleti kurmak için suikastlar düzenlemek, yabancı devletleri Osmanlı Devleti aleyhine kışkırtarak onun bir kısmının devlet yönetiminden çıkarılmasına teşebbüs etmek, bu amaçla farklı ülkelerde toplantılar düzenlemek, basın ve yayın yoluyla halkı kışkırtmak suçlarıyla sanık olanlar hakkında Divan-ı Harbi Örfi tarafından verilen karar üzerine, firarı Sabah Gülyan ve Verastad ile tutuklular Karamaz (Paramaz), Doktor Benene, Kapril Keşişyan, Bogos, Agop Hazaryan, Mıgırdiç Yeretsyan, Rupen Karabetyan, Armenak, Kamik, Aram Açıkbaşyan, Hrant, Thomas, Karakin, Ohannes Yergazaryan, Simbat Vartan, Agop Basmacıyan, Yermiya, Abraham, Kegam ve Panover Yervant adlı kişilerin faaliyetleri Mülkiye Ceza Kanununun 54. maddesine uygun hâllerden görülmüş olduğundan hepsinin idamlarına oybirliğiyle karar verilmiştir. İdam kararına dair padişah fermanı 9 Haziran 1915 tarihinde çıkmış, karar 15 Haziran gecesi uygulanmıştır. Hamparsum Boyacıyan ve İstanbul şubesi üyeleri mahkeme kararıyla sürgün cezası almışlardır⁵¹.

Bu idamlardan sonra Hınçak Partisi'ne yönelik kovuşturmalar devam etmiştir. Özellikle harbin en zor günlerinde, sevk ve iskân kararlarının uygulandığı dönemde, 1915 Eylül'ünde devam eden soruşturmalarda yeni deliller ve şahitler ışığında Köstence Kongresi ve Hınçak Cemiyeti ile ilgili farklı bilgilere ulaşılmıştır. İstanbul Bidayet Mahkemesi, Samuel Tomacyan ve Hrant Ağacanyan'ın yeni deliller çerçevesinde tutuklanmalarına karar vermiştir. Mahkemenin bu iki kişi hakkındaki iddianamesi, Köstence'deki Yedinci Kongre'ye katılıp döndükten sonra Tomacyan'ın isyanı tahrik ettiği ve Dâhiliye Nazırı Talat Bey'in katli için suikastçılar gönderdiği iddiasına yer vermektedir. Bu iddianame ayrıca Tomacyan ve Ağacanyan'ı umumi bir silahlı isyanla bazı vilayetleri Osmanlı İmparatorluğu'ndan koparmayı savunan Partiler Arası Ulusal Kurtuluş Örgütü diye malum bir gizli grubun liderleri olarak isimlendirmektedir. Osmanlı topraklarına geri döndüklerinde, komplocular Boghos Nubar tarafından yapılan bir mali plana uygun olarak yasadışı eylemlerini desteklemek için Ermenilerden para toplamışlardı. Tutukluların aleyhine olan deliller, savaş başladıktan sonraki eylemlerle de örtüşmektedir. Tomacyan ve adamlarının Amasya'daki mahallelere bombalar yerleştirdikleri Ermenilerin çok geniş kapsamlı tanıklıkları ile anlaşılıyordu. Ayrıca, bu duruma ilişkin olarak hükümetin el koyduğu doküman ve bomba yapım malzemelerinden oluşan

50 *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri (1914-1918)*, C III, s. 151-164.

51 BOA. İ.HB.. 169/43; 169/53.

fiziksel kanıtlar da vardı. Bağımsız Ermenistan kurmak için Rus kuvvetlerine katılmak, ardından Osmanlı Devleti'ne saldırmak için ortam hazırlama ve Ermeni toplumunu kışkırtma olaylarının fiili sonuçları böylece ortaya çıkmış ve bu eylemler Hrant Ağacanyan'ın itirafı ile de desteklenmiştir. Bunun sonucu olarak, Tomacyan ve Ağacanyan hükümet azalarına cinayet teşebbüsünden suçlu bulunarak ölüm cezasına çarptırılmışlardır⁵².

Hınçaklara dair bir diğer divan-ı harp iddianamesinde, Hamparsum Boyacıyan ve Doktor Benne'nin Arşavir Sahakyan'ın suikasta hedef gösterilmesi suçuna iştirak ettikleri delillerle gösterilmektedir. Mahkeme sürecinde suçluların cürmünü ispata matuf mühim şahitlikler ve aynı şekilde ele geçirilen tabancalar, tüfekler ve bomba yapım kılavuzları deliller arasında gösterildi. Bu mahkemelerin kayıtları, Yedinci Kongre'nin çatışmaların başlatılmasına ve hakların iktisabı peşinde şiddete dayalı devrimci terör faaliyetlerine hız verme kararı aldığı iddialarını doğrulamaktaydı. Bu kararlarla birlikte, Hınçak Partisine mensup olan ve Mayıs ayında gerçekleştirilen mahkemede delil yetersizliğinden serbest bırakılan komiteciler yeniden yargılanarak idam cezası almışlardır. 1915 Nisan'ında Kayseri'de yapılan incelemelerde Hamparsum Boyacıyan'ın "Kayseri Ermeni Tertibat-ı İhtilaliyesini" idare ettiği anlaşılmıştır. Kayseri Mutasarrıfı Zekai Bey, Boyacıyan'ın Kayseri'ye gönderilmesini istemiş, 4 Mayıs 1915'de Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nden Ankara Vilayeti'ne çekilen telgrafta, Ayaş'daki mevkuflar arasında bulunan Kozan Mebusu Boyacıyan Hamparsum'un Kayseri Tertibat-ı İhtilaliyesini idare ettiği anlaşıldığından Kayseri'ye sevki istenmiştir. Kayseri Divan-ı Harbinde yapılan yargılamalar sonunda, "Osmanlı topraklarında ihtilal yaparak Müslüman ahaliyi katletme hazırlıkları yapan Haçinli Hamparsum nam-ı diğeri Murad Boyacıyan ile diğer şahısların idamla cezalandırılması kararlaştırılmıştır. Kayseri'de alınan karar Pağışah Mehmed Reşad, Sadrazam Said Halim Paşa ve Harbiye Nazırı Enver Paşa imzalı İrade-i Seniyye ile 25 Temmuz 1915'te tasdik edilmiştir. Hamparsum Boyacıyan'la, Develi kazasından sekiz şahıs 7 Ağustos 1915'te Kayseri'de asılarak idam edilmiştir⁵³.

52 BOA. BEO. 4365/327347; *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri (1914-1918)*, C V, s. 123-126.

53 BOA. DH. ŞFR. 469/107; 52/225; 52/222. DH. EUM.2.Şb. 9 – 99; İ. HB. 171/10.

Sonuç

Meşrutiyetin ilanından sonra Osmanlı Devleti içinde imtiyazlı bir sınıf havasına bürünen Ermeni siyasi grupları, bu dönemde kurulan ve sayıları 10' u bulan Osmanlı Hükümetlerinden çeşitli isteklerde bulundular. Meşrutiyet yönetiminin prensiplerinden olan eşitliğin bir an önce uygulanması, doğu vilayetlerindeki devlet dairelerine Ermenilerden memur istihdam edilmesi, Ermenilere saldıranların adalete teslim edilmeleri ve adil bir şekilde yargılanmaları, Hamidiye Alayları mensuplarının köy ve kasabalarda silahla dolaşmasının yasaklanması, ihtida olaylarının önüne geçilmesi bu taleplerden bazılarıdır⁵⁴. Bu talepler hâlihazırda Kanun-ı Esasinin prensipleri içinde yer almakta ve hayata geçirilmesi güçlü bir merkezi otorite, istikrar, ekonomik güç ve askeri yeterlilik gerektirmekteydi. Meşrutiyetin ilk yıllarında sık sık hükümet değişiklikleri ile ülke yönetimini ilgilendiren hemen hemen her konuda istikrarsızlık yaşanmıştı. Bu durum, 1912 yılına kadar devam etti. Güçlü bir iktidar idareyi ele aldığı anda ise Balkan Savaşları, İslahat meselesi ve Ermeni grupların silahlı mücadeleye dönme kararları Meşrutiyetin gerekliliklerinin yerine getirilmesi noktasında aksaklıklara yol açtı. Bu yüzden, 1912 yılından sonra kurulan hükümetler daha merkezîyetçi ve otoriter bir sisteme doğru kaydılar. Bu dönemde arka arkaya meydana gelen olaylar birbirini tetikledi ve iktisadi kriz de artarak devam etti. Hamidiye Alayları lağvedildiyse de aşiretleri tam anlamıyla silahsızlandırmak mümkün olmadı. Hükümetlerin Doğu Anadolu ile ilgili aldıkları kararlar ne Ermenileri memnun etti ne de aşiretlerin merkezi hükümete yakınlık duymasını sağladı. Tam aksine merkezi hükümet uygulamalarından dolayı aşiretlerde büyük bir memnuniyetsizlik görüldü.

Balkan Savaşları ve Rusya'nın Doğu Anadolu politikaları, işlerin yolunda gitmediği bir dönemde Osmanlı Hükümeti ile Ermeni siyasi grupları arasındaki ilişkileri kopma noktasına getirmiştir. İlk olarak Hınçak Partisi Köstence'de düzenlediği kongre ile hükümete karşı savaş kararı alınmıştı. Partinin İstanbul merkezi bu kararı kabul etmese de Anadolu şubeleri bu kararı fiilen uygulamaya koydu. İlegal bir yapılanmayı örgütleyen Hınçak Partisi lideri Sabah Gülyan'ın bu kongre öncesinde Bogos Nubar Paşa ve diğer Ermeni liderleri ile birlikte Avrupa başkentlerini dolaşarak, Doğu Anadolu'da reform konusunu kabul ettirmeye çalışması dikkat çekici bir durumdur. Bu görüşmeler, Sabah Gülyan'ın 1913 yılı Ağustosunda Osmanlı Hükümeti'ne karşı silahlı mücadeleye karar vermesinin kendiliğinden olma-

54 Ermeni siyasi gruplarının istekleri ve Doğu Anadolu ile ilgili görüşleri hakkında bk. Erdal Aydoğan, *İttihat ve Terakkî'nin Doğu Politikası 1908-1918*, İstanbul 2005, s. 293.

diğini göstermektedir. Bununla birlikte, I. Dünya Savaşı başlamasıyla Rusya'nın istediği ortam oluşmuş, Rusya, Kafkasya merkezli Ermeni gönüllü birliklerini oluşturarak Doğu Anadolu'daki askeri harekâtında kullanmıştır.

Köstence'deki kongreyi yakından takip eden Osmanlı Hükümeti, savaş başlamadan kanuni sınırları aşan bu komitecileri takibe almış, kanun çerçevesinde yargılamış ve suçlulara kanunun öngördüğü cezayı vermiştir. 1914 yılı Temmuz ayında başlayan tutuklamalar ve yargılamalar sonunda 20 Hınçak Partisi üyesi, halkı isyana teşvik etmek, devlet yöneticilerine suikast düzenlemek ve Osmanlı Devleti topraklarının bir kısmında bağımsız bir devlet kurmak suçundan yargılanmışlar ve idam edilmişlerdir. Sonuç olarak, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasının ve sevk ve iskân kararının alınmasının Hınçakların yargılanmalarında ve idam edilmesinde bir neden ya da sonuç ilişkisi ortaya koymadığı görülmektedir.

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.)

Dahiliye Nezareti (DH.) Emniyet-i Umumiye 2. Şb. Evrakı (EUM. 2. Şb.)

Dahiliye Nezareti (DH.) Kalemî Mahsus Müdüriyeti Evrakı (KMS.)

Dahiliye Nezareti (DH.) Meclis-i Vükela (MVİ.) Evrakı

Dahiliye Nezareti (DH.) Siyasi Şube Evrakı (SYS)

İrade Harbiye (İ. HB.)

Sürelî Yayınlar

Taşfır-ı Efkâr, 6 Kanun-ı Sâni 1329/19 Ocak 1914.

Tanin, 3 Kanun-ı Sâni 1329/16 Ocak 1914, No: 1818; 6 Kanun-ı Sâni 1329/19 Ocak 1914, No: 1821.

Araştırma ve İnceleme Eserler

Akçam, Taner, *Ermeni Meselesi Hallolunmuştur - Osmanlı Belgelerine Göre Savaş Yıllarında Ermenilere Yönelik Politikalar*, İstanbul 2007.

Akın, Kadir, *Ermeni Devrimci Paramaz*, İstanbul, 2016.

Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri (1914-1918), Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, 8 Cilt, Ankara 2005-2007.

Avagyan, Arsen - Misassian, Gaidz F., *Ermeniler İttihat ve Terakki*, İstanbul 2005.

Aydoğan, Erdal, *İttihat ve Terakki'nin Doğu Politikası 1908-1918*, İstanbul 2005.

Birinci, Ali, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, İstanbul 1990.

Chalabian, Antranig, *General Andranik and Armenian Revolutionary Movement*, California 1988.

Çiçek, Kemal, "VIII. Taşnak Kongresi'nin Perde Arkası ya da Taşnakların I. Dünya Savaşı Öncesi Müttefik Arayışı", *Osmanlı Araştırmaları*, S. 58, (2021), s. 221-251.

Dadrian, Vahakn N., *Ermeni Soykırımı Tarihi: Balkanlardan Anadolu ve Kafkasya'ya Etnik Çatışma*, Çeviren: Ali Çakıroğlu, İstanbul 2008.

Dasnabedian, Hratch, *History of the Armenian Revolutionary Federation Dashnaksution (1890-1924)*, Milan 1989.

- Erickson, Edward J., *Osmanlılar ve Ermeniler; Bir İsyanın ve Karşı Harekâtın Tarihi*, çev. İbrahim Türkmen, İstanbul 2015.
- Ermeni Komiteleri (1891-1895)*, TC. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2001.
- Ermeni Komitelerinin Amal ve Harekat-ı İhtilaliyesi*, haz. H. Erdoğan Cengiz, Ankara 1983.
- Günay, Nejla, *Żoraki İttifaktan Yol Ayrımına İttihat -Terakki ve Ermeniler*, Ankara 2015.
- Hüseyin Nazım Paşa, *Ermeni Olayları Tarihi*, C II, Ankara 1998.
- Kansu, Aykut, *1908 Devrimi*, İstanbul 1995.
- Kevorkian, Raymond, *Ermeni Soykırımı*, çev. Ayşen Taşkent Ekmekci, İstanbul 2015.
- Lewy, Guenter, *1915 Osmanlı Ermenilerine Ne Oldu?*, çev. Ceren Elitez, İstanbul 2011.
- Maraşlı, Recep, *Ermeni Ulusal Demokratik Hareketi ve 1915 Soykırımı*, İstanbul 2008.
- Nalbandian, Louise, *Armenian Revolutionary Movement*, California 1963.
- Rus İmparatorluk Kayıtlarında Ermeni Sorunu (1912 -1917)*, 2 Cilt, haz. Natalia Chernichenkina, Erzincan 2015-2017.
- Selvi, Haluk - Cırık, Bülent, "1913 İslahatı Öncesi Osmanlı Doğu Vilayetlerinde Olaylar, İddialar, Cevaplar", *OTAM*, 36 /Güz 2014.
- Sertçelik, Seyit, *Rus ve Ermeni Kaynakları Işığında Ermeni Sorunu, Ortaya Çıkış Süreci, (1678-1914)*, Ankara 2016.
- Süslü, Azmi, *Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı*, Ankara 1990, s. 54
- Talat Paşa'nın Anıları*, Yay. haz. Alpay Kabacalı, İstanbul 1998.
- Türkiye'de Ermeni Meselesi (Rus Genelkurmay Başkanlığı Belgeleri)*, haz. Mihail Bashanov, çev. İlyas Kemaloğlu, Ankara 2013.
- Türkmen, Zekeriya, *Vilayat-ı Şarkıye (Doğu Anadolu Vilayetleri) İslahat Müfettişliği 1913-1914*, Ankara 2006.
- Uras, Esat, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, İstanbul 1976.

